

KISS GY. CSABA

Szarajevó, avagy a tragikus század borzalmas vége

JEGYZETEK KÖBÁNYAI JÁNOS KÖNYVÉHEZ

A Kogutowicz Manó által az első világháború előtt készített térképen (Magyarország közigazgatási térképe) a lap alsó szélén van föltüntetve – megszakítva a keret díszszegélyét – Szarajevó városa, melynek a nevét egyszer már, baljós hangsúlyával, megjegyezték a nagyszüleink. Apám turistaként 1964-ben járt ott, nemrégén elevenítette föl, amit egy odavalósítól akkor hallott: gyávák a magyarok, mert eltűrik az orosz megszállást, nálunk, tette büszkén hozzá, ez nem így volna. Nagyapám az első világháború idején katonaként járt a városban, Bosznia nem volt veszélytelen, mesélte, a hegyes vidéken könnyen áldozatul eshetett az ember a komitácsik golyójának.

Magyarországon, gondoltam, különös figyelemmel kísérik majd a médiumok, mi történik/történt itt, a közvetlen szomszédságban. Nem így volt. Pedig teljes mértékben osztom Kőbányai János véleményét: „Szarajevó vagy Bosznia és Hercegovina sorsa magyar ügy.” Közélelről érint bennünket, mert a borzalmas háború jelentős hatással volt a nemzetközi közvélemény által térségünkről formált képre. Kiderült, hogy mennyire képtelen a nemzetközi közösség (legyen az ENSZ, EBESZ, Európai Unió, NATO) „kezelni” az ilyen típusú válságokat, hogy mennyire hamis általánosítások élnek a balkáni történelemről, a kommunista totalitarizmus következményeiről. Elképesztő volt a „nyugati szem” tájékozatlansága, tízezrek és százezrek életét követelő elhibázott politikája.

Nálunk meg – ritka kivételektől eltekintve; egy-kettő ha volt, mint például Szaniszló Ferenc a tévéből – a tudósítások vagy a fő nyugati hírforrások nyomvonalát követték, vagy vajdasági magyarok számoltak be az eseményekről, akik – jó szándékukat, szakértelmüket nem vonom kétségbe – mégiscsak annak a hatalomnak az árnyékából beszéltek, amelynek oroszlánrésze volt a háború kirobbantásában. A magyar tömegtájékoztatás összteljesítménye meglehetősen halványnak mondható a délszláv háborút tekintve.

Így Kőbányai János vállalkozása még fontosabb számunkra. Ő elment Szarajevóba, a hónapokig, évekig ostromlott városba, méghozzá több ízben is. Vezette a kíváncsiság, az írói ösztön, a segítőkészség. De akkor vagyok talán a legpontosabb, ha küldetést mondok. Nem hagyta nyugodni a gondolat, a belső késztetés, hogy a szomszédunkban történő tragédiáról be kell számolni, utána kell nézni, mi zajlik ott valójában. Hiszen rólunk van szó. Rólunk, közép-európaiakról. Egy olyan térségben pusztít a nemezis, amellyel sokszorosan össze van fonódva a mi sorsunk. A jövőnk is, nem csak a múltunk. Ő innen beszél. Világosan meghatározza a nézőpontját, ahonnan az eseményeket szemléli. Magyarokként és zsidóként számol be a látottakról. Nem valaminő tökéletesen objektív és semleges megfigyelő hűvös távolságtartásával próbálja elemezni a boszniai tragédiát, nem kíván föltétlenül igazságot sem osztani. *Jelentést* készít, de én inkább tanúságtételt mondanék. Tanú akar lenni Szarajevóban, könyvében arról beszél, amit ott látott és hallott. Gyakran átadja a szót beszélgetőtársainak, a „szereplőknek”, az ostromlott város különböző rendű és rangú polgárainak, az utca emberének, katonai és polgári vezetőknél, művészeknek és újságíróknak. A bosnyákoknak. Jegyezzük meg, ő a bosnyákság kifejezést abban az értelemben használja, ahogy a legtöbb beszélgetőpartnere, vagyis állampolgárságot, boszniai sorsot, egy kis ország tragikusán összezsugorodott területén élők közös identitását jelenti, nem pedig nemzetiséget vagy felekezetet.

Többször hangsúlyozza az író, csakúgy, mint a megszólaltatott bosnyákok, hogy ez az ország Európa szerves része, az iszlám tradíciók hosszú évszázadok örökségét jelentik. És a visszaemlékezésekben, szóljanak a jugoszláv korszakról vagy régebbi korokról, megjelennek az idill színei. Jólétről beszélnek, harmonikus együttélésekről, amikor megbecsülték egymást a szomszédok, s

fogalma sem volt az egyiknek arról, milyen nemzetiségű a másik, jár-e templomba, és ha igen, akkor az muzulmán dzsámi, pravoszláv vagy katolikus istenháza, esetleg zsinagóga. Érthető, ha a háború poklának perspektívájából a béke világa kívánatosnak látszik, és sokkal szebbnek a közelebbi vagy távolabbi múlt, mint a jelen. Ám a minduntalan fölvetődő kérdés, hogy honnan jött ez a féktelen gyűlölet, a már-már irracionális kegyetlenkedések borzalmas sorozata, igazából válasz nélkül marad. Kőbányai János *Jelentése* erre próbál választ keresni, újabb és újabb bugyrait végigjárva a pokolnak. Számadásának nagy előnye, hogy tartózkodik a sommás általánosításoktól. Ez a lávaként kitörő gyűlölet és kegyetlenség nem vezethető vissza egyetlen okra. S ha a türelmetlenséget, a nacionalizmust, az etnikai tisztogatások szörnyű gyakorlatát – a szerzővel együtt – joggal kárhoztatjuk is, nem elégedhetünk meg e jelenségek pusztá elítélésével. Vizsgálni kell az okok egész bonyolult hálózatát a mentális örökségtől a jugoszláv állam(ok) (mert a három Jugoszlávia nem jelentéktelen mutatókban eltért egymástól) ellentmondásain keresztül a külvilág által alkotott képek torzításaiig.

Nem föltétlenül biztos, hogy az 1918 végén létrejött délszláv államalakulat eleve életképtelen volt. Kétségtelen viszont, hogy nem sikerült kialakítania a többféle nép és civilizáció együttélési modelljét. Mintha a szerb – és részben horvát, szlovén – politikai elitet az 1918 előtti magyar nemzetállami kísérlet kimérája vezette volna. „Háromtörzsű nemzet” – ez volt a fikció. És a macedónokat keleti szerbeknek tekintették, a közigazgatási fölosztás nem vette figyelembe a tartományi tradíciókat (így például a horvát államjogi kontinuitást), a nem délszlávok másodrendű polgárnak számítottak a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban, majd a királyi diktatúra Jugoszláviájában is. Az ország kohéziójának fontos eleme volt a külső, nagyhatalmi tényező. Főleg a győztes francia diplomácia tekintette kiindulópontnak – mint a balkáni stabilitás garanciáját – a délszláv államot. De a kölcsönös előítéletek, a gyűlölködés ebben az időszakban sem csillapodott. Bosznia-Hercegovinában pedig századról századra nyúlt a gyúanyag, a balkáni tűzhányó szünet nélkül működött a huszadik században is. Elég újraolvasni Ivo Andrić műveit, hogy megbizonyosodjunk róla.

A második világháború végén újjászülető Jugoszlávia szintén borzalmak és szörnyűségek jegyében jött a világra. Ismeretes, hogy a partizánok, a délszlávok többet pusztítottak el egymásból a háború alatt, mint a németek. És az usztasa-fasiszta horvát állam példátlan kegyetlenségeire hasonló kegyetlenséggel válaszolt Tito totalitárius állama. Bizony a történelmi mítoszok közé kell sorolnunk a *Jelentés* „Pista bácsijának” azt a megállapítását, hogy a Tito-féle kommunizmus humánusabb volt. Az első években semmiképpen. Tízezreket mészároltak le, még a horvát állam seregébe besorozott katonákat is (a nyugati szövetségesek cinikusan kiszolgáltatták őket), szlovénokat, és mint köztudomású, ártatlan vajdasági magyarokat is. 1945-ben ez az új Jugoszlávia nagyszabású etnikai tisztogatást hajtott végre, százezreket űztek el otthonaikból, az isztriai olaszok többségét, az ottani Bácska és Bánság teljes német lakosságát. Az 1948-as kommunista schizma után Tito éppoly kegyetlen módszerekkel számolt le ellenfeivel, mint a szovjet elvbarátai (és akkor már ellenlábasai). A könyvben említett Goli Otok szigete és a többi jugoszláviai koncentrációs tábor semmiben sem különbözött a Gulag-szigetvilágtól. Másik történet a hatvanas–hetvenes évek jugoszláv csevapcsicsi-kommunizmusa. A viszonylagos jólét, a nyugati munkavállalás lehetősége, a szovjet világnál jóval szabadabb szellemi élet. Bár itt érdemes idézni újra – ezúttal egyetértőleg – a leghosszabb betéttörténet elmondóját, „Pista bácsit”: „... mindenki több fizetést kapott, mint amennyit dolgozott.” *Fönn az ernyő, nincsen kas* világ volt ez sok tekintetben. A Nyugatról kapott kölcsönök fölélésének, az el nem kötelezett országok mozgalmában betöltött kivételes külpolitikai szerep csillogásának az ideje. A nemzetközi politikai háttér pedig a bipoláris szuperhatalmi szerkezetben sajátos köztes helyzet. Amikor e szerkezetnek az egyik pillére, a Szovjetunió megbillent, a Jugoszláviát kívülről összetartó erő végzetesen megroppant. Ehhez még, ráadásként, a nyolcvanas években elszabaduló gazdasági válság a jövőjét fölélt országban, Tito halála... és szinte föltartóztatlanul zuhant az örvénybe a második Jugoszlávia.

„Most a megemészthetetlen múlt kerekedett fölül” – mondja Tvretko Kulenovic, a bosznia-hercegovinai PEN Club elnöke. Fontos megállapítás. A tisztázatlan múlt, a temetetlen holtak rendszerint megbosszulják magukat. Bosznia-Hercegovina közelmúltjához hozzátartozik persze nemcsak fővárosának, Szarajevónak egyedülálló kulturális légköre, hanem az a tény is, hogy a kommunista

időkben ezt a köztársaságot politikai-gazdasági klánok hálózták be, itt sokáig nagyobb volt a totalitarizmus türelmetlensége, mint másutt. Külön tanulmány témája lehetne, hogy milyen sajátosságok jellemezték ebben a közegben a civil társadalom széttűzését, hogy milyen következményekkel járt – a hetvenes évek elejétől – a muzulmán nemzetiség kategóriájának a bevezetése.

Nyitott kérdés a recenzens számára is, mennyiben járult hozzá a titóista kommunizmus sajátos egyensúlyozó politikájával a nacionalista érzelmek megkeseredéséhez, olyan elfojtásához, amely mérgeket tartalékkolt a jövőnek. Mint ahogy az is kérdés, egyensúlyba került-e a balkáni térségben az oly heves reakciókkal jelentkező nemzetné válási folyamat. Ne felejtjük el, a modern macedón nemzet lényegében a második világháború után született meg. Úgy tetszik, vulkáni törésvonal maradt Bosznia-Hercegovina. A bosnyák tartományi patriotizmust annak idején a konszolidáló kormányzónak, Kállay Benjáminnak sem sikerült megteremtenie. Mindig nyitva maradt, mi lesz a nemzetné válás folyamatában különleges vákuumba került muzulmán bosnyákokkal, ahogy Kőbányai mondja: a *jelző nélküli* bosnyákokkal. Az ő identitásuk valamikor a török birodalomhoz és az iszlámhoz kapcsolódott, egyéni kivételektől eltekintve nem vállalták a szerb vagy horvát utat. Maradt a tartományi, köztársasági patriotizmus számukra. Ők ragaszkodtak a legtovább és leginkább a jugoszlávság eszméjéhez is. Talán akkor fönnttartható lett volna az az állam, jut eszembe egy 1990-es újságcikk, ha Szarajevóba helyezik át a szövetségi fővárost. Nem így történt. Mi lesz akkor a bosnyákokkal? Lesznek-e horvátok és szerbek Bosznia-Hercegovina üszkei között, akik szintén vállalják a közös hazát? Nem könnyű válaszolni.

Annyi bizonyos, hogy nem érdemes az amerikai melting-pot vagy multikulturális illúziók szemüvegén keresztül szemlélni Európának ezt a darabját, ahol csúfos vereséget szenvedett mindaz, amit európai civilizációnak nevezünk. Nem utolsósorban euro-atlanti politikusok közreműködésével. Nem hiszem, hogy az általános emberi és a partikuláris emberi szembeállításból kiindulva megoldást lehet találni.

Kőbányai János könyvéhez visszatérve hadd hangsúlyozzam még egyszer *Jelentésének* egyedülvalóságát. Kalandra hívja az olvasót, akinek csak képzeletben kell toporogni a havas Szarajevó orlvészektől pásztázott utcáin. A megismerés és a szembesülés kalandjában lehetünk a szerző társai. Érdemes lett volna – talán ehhez idő kellett volna még – kiigazítani az apróbb elírásokat, ténybeli pontatlanságokat (például a határőrvidék szerbül, horvátul vagy bosnyákul krajina és nem Krajna, mert az utóbbi Szlovénia egyik történelmi tájának a neve).

Olyan kötet a *Szarajevói jelentés*, amelyre emlékezik az ember. Különösen, ha itt él a szomszédságban. (*Pelikán Kiadó, Múlt és Jövő Kiadó, 1996*)